

L'ús pòstum de les figures literàries en l'esfera pública: pràctiques i processos commemoratius en la cultura catalana contemporània

Helena Buffery (Cork)

David Cao-Costoya (Barcelona)

Summary: This special issue brings together a series of in-depth case studies of commemorative discourses and practices dedicated to some of the most important figures in contemporary Catalan literature from the beginning of the 19th century onwards, which contributed to transform selected writers (including Antoni Capmany, Jaume Balmes, Jacint Verdaguer, Àngel Guimerà and Josep Maria de Sagarra, as well as female authors, such as Josepa Massanés, Mercè Rodoreda, Anna Murià, Maria Aurèlia Capmany and Montserrat Roig) into collective memory sites for the Catalan community. It aims to contribute critically to the burgeoning international scholarship on “cultural saints”, that is, the (generally male) writers, artists and intellectuals marked out as representative of cultural-national community identities in the age of consolidation of the nation-state. The bodies and corpora of the symbolic figures and cultural icons examined across the nine articles commissioned and collected here both served to confer legitimacy on diverse projects and agents in the public sphere and were the site of sometimes heightened debate over contested cultural memory narratives. In other words, they show the ways in which Catalan commemorative practices and processes are both a vehicle for the construction of a distinctive community imaginary as well as reflecting the divisions and dissensus between different agents and sub-groups, according to social, political, geographical, linguistic, generational and gender affiliation, among other factors.

Keywords: memory, commemoration, politics of death, cultural saints, Catalan literature ■

Received: 23-12-2023 · Accepted: 19-02-2024

Licensed under Creative Commons Licence
CC BY-NC-ND

Zeitschrift für Katalanistik 37 (2024), 3–20
<https://doi.org/10.46586/ZfK.2024.3-20>
ISSN 0932-2221 · eISSN 2199-7276

■ Les efígies d'una comunitat imaginada

Al final de l'obra romana de Shakespeare, *Coriolà*, després del linxament de l'antiheroi i el recompte dels crims comesos contra els volscos, el general Tullus Aufidi conclou:

«Yet he shall have a noble memory.

Assisb».

La major part de les traduccions al català tradueixen «memory» com a memòria, o, en el cas de Joan Sellent, com a «record». Les excepcions són Magí Morera i Galícia i Josep Maria de Sagarra: «hem d'aixecar-li | un noble monument. Amics: aideu-me!» i «tindrà un noble monument. | Ajudeu.»), traslladen respectivament. És interessant que sigui precisament Morera i Galícia, advocat i poeta lleidatà, representat per Carles Riba (1924) com un «desenganyat del bilingüisme, un noble repatriat de la poesia castellana», el que destaquí un procés de commemoració material, portat a terme per la comunitat –els amics (masculins)– en l'espai públic. La seva traducció, acabada el 1915, i publicada per l'Editorial Catalana el 1918, coincideix amb els projectes «civilitzadors» de dignificar i modernitzar la cultura catalana associats amb el Noucentisme, tot privilegiant alguns llocs de memòria i marginant i desactivant-ne d'altres. Són també anys d'expansió, transformació i monumentalització de la ciutat de Barcelona, un procés, el de la creació de la metròpolis moderna, les arrels del qual podríem situar en les dècades centrals de la centúria anterior, coincidint amb el pla Cerdà, la proliferació de parcs i jardins, la proposta de nomenclàtor de Víctor Balaguer i l'expansió progressiva de l'escultura pública commemorativa de caràcter secular. Són anys coincidents amb el fenomen europeu, occidental, de l'obsessió monumentalitzadora, en què proliferen les més variades iniciatives per les quals els «amics», admiradors i deixebles es convoquen en rituals, s'organitzen en comissions i proposen consagrar testimonis duradors que perpetuïn la memòria dels seus referents en l'espai públic: figures com Balmes, Aribau, Clavé, Pitarra, Verdaguer o Maragall, alguns dels quals reapareixen en les pàgines d'aquest dossier, van ser monumentalitzats a la Barcelona d'aquells anys. El mateix Morera, a qui alguns coetanis volien presentar com el Maragall de Lleida, el poeta que representava la identitat de la ciutat (Gassol, 2005), va rebre homenatge després de la seva mort, el 1927, i encara existeix un monument a la seva memòria al campanar de la

Seu de Lleida, torre que ell va apostrofar en un poema de 1912 com «fet per gegants | o per homes de raça gegantina».

Són precisament aquesta mena de fenòmens els que hem investigat i interpretat en aquestes pàgines. El dossier se centra en els processos de commemoració que han tingut com a objecte referent algunes de les principals figures de la literatura catalana contemporània o, més genèricament, alguns dels més rellevants escriptors catalans. Ens ha interessat discernir la varietat d'agents que van prendre part d'aquestes pràctiques i ens hem interrogat sobre les seves motivacions, hem procurat contextualitzar històricament els processos de commemoració i n'hem avaluat la funció específica en el marc que els corresponia, sense deixar d'establir paral·lelismes amb pràctiques internacionals consemblants. Fins a cert punt, pot semblar obvi que les figures literàries i artístiques siguin objecte d'un tracte especial, però no sempre han gaudit d'un semblant poder intel·lectual secular, ni ha existit un culte a la personalitat artística similar o han ocupat un lloc igualment central en les cultures commemoratives o entre el repertori de les figures panteonitzades (Bénichou, 1981; Guillén, 2007; Bonnet, 1998; Ozouf, 1997; Bouwers, 2012). Estem acostumats a l'existència de canons i premis i festes literàries, a l'organització d'homenatges amb motiu d'aniversaris (de naixements i defuncions), la celebració cada cop més institucionalitzada d'anys especials, i, sobretot, d'un mercat internacional literari que depèn en gran part de la continuïtat de noms consagrats. Ara bé, com han demostrat tota una sèrie d'estudis historiogràfics, el fenomen modern de la distinció i glorificació de poetes i escriptors té una història pròpia, lligada a la consolidació d'una esfera pública, als processos de regionalització i nacionalització cultural i a les més variades operacions de legitimació social i institucional. A Catalunya, dins el marc polític espanyol, la commemoració d'escriptors ha format part d'un treball intens de memòria i de conreu de la cultura pel qual s'ha bastit una «comunitat imaginada» (Anderson, 2005) que és o es percep com a parcialment diferenciada. Els mateixos processos commemoratius han estat un vehicle mitjançant el qual la societat catalana ha intentat dotar-se de referents compartits i consensos, però també són reflex de les seves pròpies divisions i dissensos. Igualment han estat un instrument pel qual determinats actors socials i professionals sorgits en la modernitat contemporània han legitimitat la seva importància i centralitat en la vida col·lectiva.

Dins del camp de la historiografia literària contemporània, sempre s'ha conferit importància a la formació dels canons nacionals, això és, a la identificació dels grans escriptors representatius del Valor literari. Per contra,

fins a temps recents, les pràctiques i processos de commemoració dels grans escriptors havien merescut un tractament més aviat anecdòtic, subsidiari, com a mera ratificació dels judicis de valor crític; s'havia considerat relativament poc la funció i la incidència social de les pràctiques memorials en la configuració de l'esfera pública contemporània. En definitiva, no s'havia aprofundit prou en la relació íntima, mútuament constituent, entre cultura i política. Certament, estudis més recents en els camps de la sociologia i la història de la cultura han reconegut el paper especial que la celebració pública dels escriptors (sovint de caràcter pòstum) va tenir tant per a la configuració dels cànons artístics, com en la construcció de les identitats col·lectives i les comunitats nacionals. L'obra de Michael Dobson *The Making of the National Poet. Shakespeare, Adaptation and Authorship, 1660–1769* (1992) és una fita ineludible, en aquest sentit, per tal com va mostrar la plural apropiació retrospectiva d'aquesta figura, la seva reificació i consagració com a poeta nacional. Amb posterioritat, altres estudis fonamentals han intentat explicar la consagració de la figura de l'escriptor (els referents gairebé sempre són masculins) a l'Europa del segle XIX, explorant les interseccions de la literatura i la política, atenent les concrecions materials i performatives d'aquesta memòria cultural, i posant de manifest que és un fenomen que travessa el conjunt del nostre continent. És el cas de les obres de Joep Leerssen i Ann Rigney (eds.), *Commemorating Writers in Nineteenth-Century Europe* (2014), Anne-Marie Thiesse, *La fabrique de l'écrivain national* (2019) o Marijan Dović i Jón Karl Helgason, *National Poets, Cultural Saints: Canonization and Commemorative Cults of Writers in Europe* (2017) i *Great Immortality. Studies on European Cultural Sainthood* (2019). Com és prou evident, el que plantejem tampoc resulta aliè als estudis culturals sobre la mort que tenen com a exponent autors com Laqueur (2015) i, més concretament, a les línies de recerca sobre els usos polítics de la mort, amb especial atenció als rituals fúnebres, un camp de treball que compta amb un repertori creixent d'investigacions entre les quals podem esmentar, en sintonia amb els autors del dossier, a Ben-Amos (2000) i Fureix (2009), a més de Casquete i Cruz (2007) i Géal i Rújula (2023). Més concretament en el camp de la catalanística, Jaume Subirana (*Construir con palabras. Escritores, literatura e identidad en Cataluña, 1859–2019*, 2018) ha contribuït especialment a la presència i visibilitat dels sants culturals catalans, i torna a fer-ho al final d'aquest dossier. No oblidem tampoc la recerca pionera de Stéphane Michonneau (*Barcelona: memòria i identitat. Monuments, commemoracions i mites*, 2002), que va posar de manifest la importància, a Catalunya, de la monumentalització de les figures literàries i culturals en la configuració

d'una comunitat imaginada diferenciada i en la socialització de la nació. Amb tot, encara restava (i resta) pendent una indagació més sostinguda de la funció social del culte commemoratiu de què van ser objecte les figures literàries a Catalunya durant bona part del període contemporani.

En aquest dossier apleguem un conjunt d'estudis de cas que aprofundeixen en els discursos i pràctiques memorials que van consagrar determinades figures literàries en referents col·lectius de la Catalunya contemporània. Ens proposem contribuir a la historiografia ja existent sobre els sants culturals, els escriptors (i, amb menys freqüència, les escriptores), artistes i intel·lectuals que les comunitats culturals o nacionals singularitzen com a especialment representatives. Es tracta de figures icòniques, referents simbòlics que confereixen legitimitat a projectes i agents diversos que es projecten en l'esfera pública, i que mantenen a l'àgora una relació de negociació mútuament constituent. En aquest marc, pretenem aportar coneixement i perspectives noves sobre les concrecions discursives, materials i performatives que, majoritàriament amb caràcter pòstum, testimonien aquesta celebració pública de les figures literàries sempre repleta de significats i implicacions polítiques. No podem obviar que la catalana és una societat plural, que la seva cultura ha estat minoritzada en diferents moments de la seva història, i que l'esfera pública del país la travessen històricament discursos i pràctiques plurilingües i heteroglòssics. És en aquest panorama complex que resulta especialment interessant interrogar les pràctiques de commemoració, per tal com fan palesa l'existència de relats alternatius (i a voltes conflictius) sobre la configuració i la legitimació política de la comunitat. I és en aquest sentit que ens referim als usos pòstums de les figures literàries, perquè aquestes esdevenen encarnacions o efigies que contribueixen a la validació i la continuïtat d'interessos socials, culturals i polítics diversos.

Tot i que som conscients que la major part dels processos de commemoració pública durant els segles XIX i XX van centrar-se en escriptors, hem inclòs de manera explícita el tractament de dones escriptores, des de Maria Josepa Massanés fins a Mercè Rodoreda, Maria Aurèlia Capmany, Montserrat Roig, i la més marginal, Anna Murià. El nombre escàs de santes culturals contrasta amb la multiplicitat i la ubiqüitat de les santes religioses en els espais públics d'abans i després del segle XIX, la qual cosa ens alerta sobre la manca de continuïtat lineal entre unes i altres pràctiques. Els processos de memorialització dels escriptors, com els d'altres figures, han estat també un instrument d'afirmació del predomini dels homes en l'espai públic. Així mateix, com destaquen magistralment lectures com la d'Anne

McClintock a *Imperial Leather: Race, Gender and Sexuality in the Colonial Contest* (1995), les pràctiques i processos commemoratius tenen a veure amb la reorganització geopolítica en moments d'expansió capitalista en forma d'imperialisme, que implica tant la conquesta de territoris i mercats, com la circulació de principis de percepció i divisió del món. Encara avui, la manca de figures canòniques femenines a l'espai públic segueix causant polèmica. Ni tan sols les figures consagrades tenen el mateix tipus de monument que els seus homòlegs masculins. Un exemple emblemàtic seria el del Poet's Corner a l'Abadia de Westminster (Prendergast, 2015), en què les úniques dones que hi van tenir accés fins ben entrat el segle XX, eren dones d'escriptors. Al capítol sisè del seu llibre *Writers, Readers & Reputations. Literary Life in Britain 1870–1918*, en què reflexiona sobre «The Commemoration Movement», Philip Waller ens recorda que Jane Austen no entra al panteó metropolità fins 1967; que la proposta d'apropar Aphra Benn a la zona del transepte sud durant el segle XVIII va ser motiu d'escàndol; i que la gran novel·lista George Eliot, qui es va postular en vida a ser-hi admesa, en va resultar exclosa pels seus suposats pecats extramatrimonials. Hi ha pensadores feministes, com ara Peggy Phelan a *Unmarked: The Politics of Performance* (1996), que qüestionen que aquestes exclusions puguin ser solucionades amb projectes més inclusivament de visibilitat i/o representació de gènere/feminista. Segons Phelan, la cultura del monument, de la visibilitat, privilegia maneres individualistes d'aproximar-se a la cultura i les relacions socials, tot reificant les marginalitats existents. Realment la situació pot millorar-se amb una pràctica més inclusiva de monumentalització, com suggereix temptativament Subirana en el seu article dins el present dossier? O cal buscar altres formes de commemoració, de fer memòria en comú, com les que proposa la ginocrítica feminista? Des d'una contemporaneïtat que és experimentada com a crisi permanent, no podem deixar de qüestionar-nos sobre la construcció dels referents col·lectius, l'ús del passat i del dol, i allò que representen i exclouen les memòries culturals.

El dossier segueix una història més o menys cronològica, que comença amb els processos de memorialització d'escriptors catalans a mitjans del segle XIX, passa pels canvis sorgits amb l'emergència del catalanisme polític a l'entorn dels 1880s, la consolidació de la societat de masses i la Guerra Civil, els anys de postguerra i el *kulturkampf* implacable que s'hi desplega, la Transició i reinstitucionalització autonòmica del darrer quart del segle XX, per arribar a una visió més temptativa de les primeres dècades del segle XXI. Tanmateix, el conjunt d'articles no té la intenció d'oferir un tractament exhaustiu de l'objecte d'estudi ni un repertori complet d'estudis de

cas, sinó que pretén presentar una diversitat de perspectives complementàries sobre el mateix fenomen. Les mirades són diverses, des de la historiografia política, social i intel·lectual, fins a la filologia, la sociologia de la literatura, i els estudis culturals (sobretot els estudis de la memòria i la crítica feminista). També són variats els casos i els materials estudiats. Alguns dels articles se centren en la reconstrucció minuciosa de rituals específics, com ara els homenatges funeraris d'Antoni de Capmany, Jaume Balmes, Jacint Verdaguer i Josep Maria de Sagarra; d'altres són més panoràmics, com ara el cas de la monumentalització dels Jocs Florals al Parc de la Ciutadella, les peripècies pòstumes d'Àngel Guimerà o els reclams de re-lectura d'Anna Murià, considerats com a instàncies de recepció commemorativa. Les figures literàries tractades van dels noms més indiscutiblement canònics, com ara els de Jacint Verdaguer i Mercè Rodoreda, fins a figures que han estat més discutides, bé perquè tot i ser «populars» no han rebut la sanció institucional i/o de la crítica, bé perquè presenten connotacions politicoideològiques incòmodes, o bé perquè, com en el cas de les dones escriptores, el procés de canonització ha estat renyit amb el reconeixement de l'autonomia creadora. Al llarg dels articles s'exhumen i estudien rituals mortuoris, funerals, enterraments, monuments, escultures, bustos, plaques, retrats, fotografies, pòsters i altres objectes commemoratius; s'investiguen i interpreten els discursos llegits en actes funeraris i homenatges pòstums, publicats en la premsa, els llibres, els dietaris i altres mitjans de comunicació; i es cartografien itineraris i llocs de memòria materials en diferents punts del territori, des de la capital metropolitana fins a ciutats mitjanes com Vic, Terrassa o Reus, i altres espais, com ara el petit poble de Romanyà de la Selva, on està enterrada l'autora de *La plaça del Diamant*. Al mateix temps hem estat atents a les emocions i els afectes, a les experiències de dol col·lectives associades al ritus de pas dels cadàvers, però també a la representació més performativa d'aquestes efigies, allò que Rebecca Schneider a *Performing Remains* (2011) anomena la «inter(in)animation». A més a més, hem intentat conscientment incloure una diversitat de marcs i eines per a l'estudi dels fenòmens de commemoració de les figures literàries a l'esfera pública, des dels estudis clàssics de Halbwachs (1997) i Nora (1997), a les propostes més recents de Dović i Helgasson (2017, 2019) i Leerssen i Rigney (2014), sense obviar les aproximacions feministes, nou-materialistes i post-literàries. Totes les contribucions indaguen sobre la qüestió de la funció o ús sociopolítics de les figures tractades, la manera en què se n'apropien diferents grups i col·lectius, oferint-nos noves perspectives sobre la interrelació canviant entre política i cultura (a més de la política cultural i les cultures polítiques de cada moment).

■ Estructura i contingut del dossier

Per bé que cada article és plenament autònom, totes les aportacions s'inseixen en un marc compartit i desgranen uns temes i motius transversals, ja parcialment explicitats en les pàgines anteriors. Evidentment, els itineraris d'aproximació als continguts del dossier són diversos, però suggerim recórrer-los en parelles d'articles.

El primer duet se centra en els anys de la Renaixença i de l'emergència de la cultura commemorativa contemporània i aborda, respectivament, els casos de la monumentalització d'Antoni de Capmany (1742–1813) i Jaume Balmes (1810–1848), per una banda, i el tractament pòstum de Maria Josepa Massanés (1811–1887), per l'altra, figura aquesta darrera que va quedar força oblidada per la historiografia durant gran part del segle XX, malgrat la seva activitat pionera com a dona poeta des dels anys 1840. El primer article, de Jordi Roca Vernet i David Cao-Costoya, planteja que tant Capmany com Balmes són dues de les primeres figures intel·lectuals que, a la Catalunya de mitjan de segle XIX, són objecte d'un culte públic remarcable. En el cas de Balmes, en són mostra les exèquies fúnebres rebudes, el fet que la ciutat natal donés el seu nom a un espai públic i que se li erigís per subscripció nacional un destacat monument funerari que va motivar dos actes cerimonials rellevants, amb motiu de la seva inauguració i posterior trasllat (1853 i 1865). La seva memòria va ser àvidament conreada per la intel·lectualitat local en els anys a venir. En relació a Capmany, destaquen, des de 1853, les iniciatives de trasllat de les seves despulles des de Cadis, els intents d'erigir-li un monument i la voluntat d'incloure'l en els projectes de panteonització regional que cercaven glorificar les celebritats catalanes. No en va, la seva efígie va acabar inaugurant el 1871 la Galeria de Catalans Il·lustres, a la qual també es va incorporar la de Balmes, més endavant. El culte i les accions monumentalitzadores referides permeten indagar la relació complexa d'aquests fenòmens amb la construcció de les identitats locals, regionals i nacionals, la cohesió de les elits dirigents, i la implicació i el protagonisme dels intel·lectuals en aquests processos.

Les diferències respecte al tractament de Massanés, la primera escriptora romàntica a publicar un llibre de poemes a Espanya (*Poesías* 1841), i la primera dona acceptada per una acadèmia a l'estat (nomenada membre honorària per la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona el 1838), són molt patents. Tot i rebre alguns homenatges en la seva mort, no es desplega el mateix procés de monumentalització a l'esfera pública. Ara bé,

en el seu article, Margalida Tomàs ressegueix els discursos pòstums sorgits arran de la seva figura, tot relacionant-los amb els que la poeta mateixa havia dedicat a assegurar el seu llegat cultural, des dels pròlegs als llibres publicats durant la seva vida fins als retrats i documents que arxivava per a la posteritat. En comparació amb altres dones escriptores catalanes de l'època, els processos i pràctiques de commemoració que suscita són excepcionals, tot i que, com tornarà a fer-se evident en casos més recents, aquests depenen d'un alt grau de compromís reivindicatiu per part de les dones postuladores. La seva condició de pionera es va repetir quan, el 1915, vint-i-vuit anys després de la seva mort, va ser la primera dona a ingressar a la Galeria de Catalans Il·lustres de l'Ajuntament de Barcelona. Ho va fer gràcies a la perseverança i a les gestions que des del mateix 1887 havia portat a terme la seva amiga i deixeble Dolors Monserdà. En els diversos estudis que va dedicar a Massanés, Monserdà va «crear» una imatge que responia a un determinat model d'«escriptora catalana», del qual participava, per exemple, la revista *Feminal*, que li va dedicar el seu primer número (abril de 1907), i que culminaria amb l'epítet de «Degana de les lletres catalanes».¹ Fent ressorgir els aspectes que han quedat més a l'ombra de la complexa trajectòria vital i literària de l'autora, l'article de Tomàs ens ofereix una visió alhora rica i panoràmica de la manera en què la funció d'aquestes figures literàries canvia amb el temps: la mateixa Massanés, que va ser emblema del feminisme conservador de la Lliga Regionalista, va arribar a ser representada en una conferència radiofònica del 1934, en el primer centenari de la Renaixença, com a «proletària que, no tenint altres mitjans que el producte del seu treball, va elevar-se fins a reeixir d'aquella mar d'incomprensió que era la societat barcelonina dels començos del segle XIX».

El segon tàndem d'articles se situen a cavall dels segles XIX i XX, i presen tenen atenció a la mort de Jacint Verdaguer (1845–1902), considerat el major escriptor en llengua catalana del segle XIX i una de les grans figures literàries de la cultura catalana contemporània, i als intents de fer perdurar la memòria de la Renaixença al Parc de la Ciutadella a partir de 1908, afanys que, d'alguna manera, tenen com a antecedent el monument a Bonaventura Carles Aribau en la dècada de 1880 i que, en certa mesura, són la continuació de la labor monumentalitzadora a la qual responia la mateixa institució dels Jocs Florals (Domingo, 2011). En el seu article «Verdaguer ha mort,

---

1 Com veurem després, en el cas de l'Anna Murià, el mateix epítet continua funcionant com a reclam memorialístic en el segle XXI.

visca Verdaguer!», David Cao-Costoya se centra primordialment en el funeral de Verdaguer, la recepció que va tenir la mort del poeta en la societat del moment i com aquesta va conrear la memòria de l'esdeveniment des del primer instant. Ja en vida, la figura del poeta havia gaudit de gran reconeixement i popularitat, no només entre els cercles restringits dels cenacles literaris i de la cultura més institucionalitzada, sinó entre àmplies capes de la població. En certa mesura, pot considerar-se que va ser una celebritat en el sentit que Antoine Lilti (2014) ha definit aquesta noció. Tant les seves fites literàries com la seva trajectòria vital van convertir Verdaguer en objecte ideal de les operacions de canonització cultural que han estat conceptualitzades per Dović i Helgason (2017), tal com han fet notar Magí Sunyer i Jaume Subirana (2019). El funeral del poeta, el juny de 1902, va ser una de les manifestacions de dol més multitudinàries de la història de la Catalunya contemporània fins a la Guerra Civil. L'article pren aquest esdeveniment com a objecte d'estudi monogràfic i l'aborda, fonamentalment, sota el prisma de les polítiques de la mort i la història de la memòria, sota la llum d'una historiografia cada cop més àmplia que, amb fites referents com els estudis de Ben-Amos (2000) i Fureix (2009), ha demostrat que l'abordatge de les cultures del dol i els funerals polítics són matèria fèrtil per a comprendre com es construeixen, es legitimen i es confronten els agents socials i institucionals. A part de posar de manifest l'amplitud i la varietat d'expressions de dol que va motivar el traspàs de Verdaguer, l'article permet constatar que la política va informar d'una manera o altra el conjunt del ritus de pas, i que la construcció i apropiació complexa, plural i competitiva de la seva figura és un component clau d'aquell primerenc culte *post mortuori*.

L'article següent, de Margarida Casacuberta, comença tot situant-nos sis anys més tard, quan el poeta i editor Francesc Matheu, amb motiu del cinquantenari de la instauració dels Jocs Florals de Barcelona, promou a través de *La Il·lustració Catalana* (1880–1917) la «glorificació» pública i permanent dels poetes catalans morts, símbol del renaixement de Catalunya, amb la col·locació d'una sèrie de bustos al Parc de la Ciutadella. La proposta de Matheu es va concretar amb la instal·lació, entre 1908 i 1913, de sis bustos dedicats a Manuel Milà i Fontanals (1908), Emili Vilanova (1908), Marià Aguiló (1909), Víctor Balaguer (1910), Teodor Llorente (1912) i Joan Maragall (1913). A partir d'aquell moment, el primer diumenge de maig, un dels rituals de la cerimònia dels Jocs Florals barcelonins consistia a retre homenatge, en el recinte del parc, «als bons patriotes que han lluitat per la dignitat y la glòria de Catalunya en les armes (que no són sinó la premsa y

la tribuna) y les lletres!» (IC, 10-5-1908). Es tractava de convertir un espai que havia estat símbol de la repressió militar contra Barcelona, recuperat des de 1868 per a la ciutadania i resignificat el 1888 com a emblema de la modernitat de la ciutat, en lloc de memòria del moviment de la Renaixença. Casacuberta pren aquest cerimonial i també les iniciatives prèvies de monumentalització d'Aribau, com un catèter que permet una lectura més àmplia de les pugnes politicoculturals que van acompanyar els intents de resignificació d'aquell espai simbòlic de la ciutat de Barcelona. L'autora contextualitza la iniciativa de 1908–1913 en els anys de consolidació de la Lliga Regionalista, del moviment de Solidaritat Catalana i de la campanya política que culminarà en la constitució de la Mancomunitat de Catalunya, en paral·lel a la construcció del discurs noucentista sobre la Barcelona «ideal» i la «Catalunya-Ciutat», però també de l'evidència del dissens i el malestar social que tenen com a exponent la Setmana Tràgica. Casacuberta interpreta el procés de monumentalització de la Renaixença substanciat a la Ciutadella, com un dispositiu «civilitzador» que impugnava la lectura noucentista de la cultura catalana. La lectura d'aquest article i el referit al de Verdaguer, com altres d'aquest dossier, ajuden a veure més matisadament els diferents posicionaments dels actors públics del moment en el treball de memòria; permeten copsar la diversitat discursiva de cada moment i fan evident la influència decisiva dels contextos canviants.

El tercer tàndem d'articles se centra, preferentment, però no de manera exclusiva, en els anys 60 i 70 del segle XX, i en dues figures que van patir una certa ambivalència en la seva patrimonialització, Àngel Guimerà i Jorge (1845–1924) i Josep Maria de Sagarra (1894–1961), dos escriptors que, tot i aconseguir una popularitat enorme, més o menys equivalent a la d'una figura consagrada com Verdaguer, van ser més qüestionats des de perspectives crítiques i ideològiques. Tots dos articles parteixen d'un plantejament més panoràmic, que considera la trajectòria i recepció dels seus subjectes en dècades anteriors, i, sobretot, l'impacte que va tenir la Guerra Civil en les percepcions del seu llegat. Però acaben centrant-se en períodes molt més concrets: en el cas de Sagarra, en el funeral del poeta i dramaturg el 1961, i els motius que el van portar a ser apropiat per les autoritats franquistes, en una Barcelona que havia vist manifestacions culturals en contra de la dictadura, com ara els fets del Palau de la Música de 1960. En el cas de Guimerà, el focus principal són els debats sobre la seva vigència com a model teatral, especialment durant els anys 60, però sobretot en el cinquantenari de la seva mort, el 1974, no tant per oferir una lectura de les diferents teatralitats (en el sentit que proposa Juan Villegas, 2005) que coexis-

tien en aquells moments, sinó per traçar-ne la relació amb els discursos polítics i ideològics coetanis.

Segons Giovanni Cattini, que ha abordat la dimensió política de Guimerà en treballs previs, pocs autors com aquest poden representar i exemplificar la continuïtat entre canó literari nacional i identitat territorial. En el seu article per al present dossier es proposa resseguir el procés de veneració popular cap al dramaturg mitjançant l'estudi d'alguns esdeveniments que permeten copsar la creació del discurs públic sobre el personatge: des dels actes d'homenatge que van realitzar la primavera de 1909 a la ciutat de Barcelona i a Manresa, al seu enterrament i les reivindicacions posteriors, i els intents de recuperar el seu llegat després de 1939. Identifica les continuïtats i la difusió d'un relat nacional al voltant del dramaturg, però també subratlla aquells elements contradictoris que han caracteritzat els judicis sobre la seva vigència. En resulta una visió ambivalent de la figura de l'escriptor que, per una banda, conforma un marc de continuïtat amb l'època d'abans de la guerra, a través de les representacions tradicionals de la seva obra, i, per l'altra, és la referència de demanda de noves apropiacions, així com d'interpretacions crítiques que en qüestionen la vigència. En qualsevol cas, en termes generals queda clar que, al final del règim franquista, el Guimerà polític reivindicatiu de la nació catalana ha perdut rellevància —per les pautes que segueixen restringint la possibilitat de representacions directament nacionalistes i per judicis sobre el seu conservadorisme per part de les noves esquerres catalanes. Des de llavors, hi ha hagut altres lectures, tant de les seves obres com de la seva figura, i sens dubte, tornarem a veure'n més durant el centenari de la seva mort. Centrant-se en els discursos de la crítica literària com a manifestacions del que Buffery més endavant anomena la «receptió commemorativa» (seguint Drapeau-Bisson, 2022), l'article acaba per recordar-nos que és precisament aquesta capacitat de generar noves lectures i debats el que garanteix la vigència pòstuma.

Per la seva banda, Carles Santacana incideix plenament en l'impacte social, cultural i polític del franquisme en el tractament de les figures literàries, en un context en què les possibilitats de realització cultural eren molt limitades, però on justament aquestes circumstàncies feien que la significació social i política que se'ls atorgava fos especialment transcendent. És per això que les commemoracions relacionades amb escriptors i artistes ja traspassats, o que van morir en aquells anys, esdevenen moments propicis a l'aparició de discursos diferents de reivindicació dels personatges recordats, sovint amb una notable càrrega política (pensem, per exemple, en el cente-

nari del naixement de Maragall el 1960; Presas, 2015). El seu article se centra en el cas de la mort de Josep Maria de Sagarra, el 1961, que va esdevenir motiu de revisió no només de l'obra del poeta i dramaturg, sinó dels seus posicionaments socials i polítics. Sagarra, com altres personalitats del moment, va ser un «home entre dos mons», segons expressió de Santacana. La seva trajectòria vital i la seva imatge i reputació públiques van quedar profundament connotades i condicionades per les posicions adoptades abans, durant i després de la guerra civil i en la llarga postguerra, context aquest darrer on l'actitud relativament acomodaticia amb les instàncies del règim no va obstar perquè treballés en la projecció de la llengua i la cultura catalanes o mantingués contactes amb grups de la resistència. L'estudi serveix per analitzar els límits que establí el poder franquista en relació a l'assumpció de determinades projeccions culturals, i la diversitat de lectures que es podien fer de personatges convertits en icones culturals del país. A més de l'intent dels dirigents locals del règim d'apropiar-se de la figura de Sagarra, Santacana repassa les reaccions a la mort de l'escriptor dels sectors de l'oposició i de determinades plataformes de l'exili. Tal com es demostra en l'article, davant el traspàs de Sagarra, la resistència cultural, clivellada generacionalment i ideològica, va adoptar postures i va formular valoracions que no eren unívokes, posant de manifest el caràcter polisèmic i replet de matisos de la seva figura.

Els darrers articles del dossier ens transporten més enllà dels anys de la Transició, centrant-nos en els casos de quatre escriptores, des de la més canònica, Mercè Rodoreda (1908–1983), i la seva amiga dels primers anys de l'exili, Anna Murià (1904–2002), a representants de generacions més recents, Maria Aurèlia Capmany (1918–1991) i Montserrat Roig (1946–1991). Els articles d'Eva Bru-Dominguez i Helena Buffery, sobre Rodoreda i Murià, respectivament, poden llegir-se en relació dialògica, ja que ambdues autores introdueixen un marc feminista/de gènere per aproximar-se a la qüestió de la commemoració. Com constata Bru-Dominguez, Rodoreda s'ha convertit en una de les figures primordials de la cultura catalana contemporània. La seva obra ha generat nombrosos estudis, edicions i adaptacions, ha estat traduïda i publicada en múltiples llengües, i va ser la primera escriptora que va ser objecte d'una commemoració centenària —espectacular— amb motiu de l'aniversari del seu naixement el 2008. Ara bé, tot i aquesta importància, el procés de la seva canonització sempre ha estat contestat, o, com a mínim, ha tingut trets ambivalents, per motius relacionats amb la seva vida personal, i, fins a cert punt, pel seu estatus de cos (desitjant) de dona i les lectures morals que se n'han fet. Per exemple, crida

l'atenció que hi hagi hagut relativament pocs intents de re-presentar la seva figura com a efígie en l'espai públic, fora de les gravacions d'entrevistes amb l'autora al final de la seva vida. Fins i tot aquestes causen cert nivell de malestar, com en el cas de la «semblança biogràfica» que en va traçar Montserrat Roig el 1977 (per al programa de RTVE – Tot Art) en què reitera contínuament la sensació que l'escriptora ens presenta una màscara. Centrant-se en l'Any Rodoreda del 2008, moment d'apoteosi pel que fa a la patrimonialització de Rodoreda, l'article explora com aquesta ambivalència vers el seu llegat s'ha traduït en processos de commemoració en l'espai públic: com ara l'intent de convertir la casa que va compartir amb Carne Manrubia en casa-museu o els itineraris naturals a Romanyà de la Selva, prestant atenció al que és inclòs i el que queda fora dels marcs discursius sense intentar resoldre'n l'ambivalència. Darrere les versions institucionalitzades de la Rodoreda, portadora de la memòria de la nació, ens trobem amb una altra figura més espectral, o potser espectralitzada: el «monstre» del títol de l'article.

Per la seva banda, Buffery pretén tractar frontalment la qüestió de la presència/absència de la dona en els processos de commemoració de les figures literàries en la cultura catalana contemporània, tot considerant el cas d'Anna Murià. Inclosa recentment entre les 10 escriptores «clàssiques» ressenyades a *Women Writers in Catalan* (2016), el procés de la seva recuperació per a un possible cànon femení –per no dir feminista– ha estat complicat pel fet que va dedicar gran part de la seva vida, després del 1939, a consolidar la «veu» del poeta Agustí Bartra, a la República Dominicana, Cuba, Mèxic i Estats Units, fins i tot després del retorn de la parella a Catalunya. Resseguint els diferents moments de la seva «recuperació», l'article explora la manera en què s'ha convertit en una figura més o menys disputada que, depenent de la perspectiva de qui llegeix, pot representar la memòria de la República, la continuïtat de l'exili, l'experiència i/o la creativitat femenina/feminista, o la subordinació de la pròpia subjectivitat a la del seu marit, Bartra. L'article de Buffery combina l'anàlisi del funeral d'Anna Murià, a través de la premsa del moment, amb els intents de commemoració posterior. Així mateix, presta atenció als diferents tipus de recepció commemorativa i a la labor personal de commemoració que l'autora va portar a terme, tant pel que fa al llegat de Bartra, com al de Rodoreda (amb la publicació de les *Cartes a l'Anna Murià* el 1985) i el propi. Els arxius ben cuidats d'escrits, cartes, fotos i retalls de premsa també ens ofereixen la memòria dels anys de la República i de la Guerra Civil, de l'exili, de la Transició i de la seva vellesa. A més a més, els intents de recuperació ginocrítica, des de

les entrevistes als àlbums de cartes i fotos, i altres genealogies femenines, reclamen processos i pràctiques de memorialització alternatives —una labor commemorativa basada en l'aproximació afectiva i la sororitat, cosa que també observa Jaume Subirana pel que fa a Maria Aurèlia Capmany i Montserrat Roig.

Subirana tanca el dossier amb un article centrat en dues escriptores que van morir el mateix any, el 1991, i analitza l'efecte que van tenir totes dues defuncions en l'esfera pública. El tractament de la mort de Maria Aurèlia Capmany i Montserrat Roig als mitjans de comunicació i els actes i iniciatives commemoratives posteriors que totes dues van motivar permeten, a l'autor, fer un seguit de consideracions sobre el pes públic de les dues escriptores i també sobre la gestió de la memòria i la posteritat literàries a la cultura catalana de començaments dels anys noranta. Per una banda, afirma que el tractament rebut per les dues escriptores segueix gairebé al peu de la lletra els processos descrits per Dović i Helgason en els seus estudis sobre la commemoració dels sants culturals. Per altra banda, crida l'atenció sobre les particularitats, la consciència que tenen totes dues de la

Imatge 1. Cartell del Workshop Internacional celebrat a Barcelona el 20 de setembre de 2023 dedicat a *L'ús pòstum de les figures literàries en l'esfera pública a la Catalunya contemporània*. Autoria: Disseny i il·lustració NMG: @elcelgrafic

importància de la memòria i del dol, i el seu compromís amb la labor de commemoració, no tant en l'erecció de monuments individuals, sinó en la creació de xarxes de mirades i relacions intersubjectives, intergeneracionals: les baules tan desitjades per Maria-Mercè Marçal. La manera en què Capmany i Roig desapareixen de les mirades institucionals en el tombant de segle, deixant de banda uns pocs actes, fa pensar en l'espectralització del (post)feminisme que constata Bru-Dominguez, en el seu article, per a aquells mateixos anys. L'lur reivindicació torna a ser més evident amb la darrera onada feminista.

No cal dir que els articles continguts en el dossier permeten moltes altres lectures, consideracions i traçats relacionals que el lector podrà anar teixint. No volem acabar sense mencionar que els continguts que teniu a les mans són, en part, fruit d'un recorregut que ha tingut com a fites intermèdies destacades la taula «Cultures of Commemoration in Catalonia: Narratives and Memorial Practices in the 19th and 20th Centuries», en el marc de la LXVII Anglo-Catalan Society Conference (2022) i, sobretot, el Workshop Internacional «L'ús pòstum de les figures literàries en l'esfera pública: pràctiques i processos commemoratius en la cultura catalana contemporània» [imatge 1], coorganitzat pel Department of Spanish, Portuguese and Latin American Studies, School of Languages, Literatures and Cultures de University College Cork i la Secció d'Història Contemporània i Món Actual, Departament d'Història i Arqueologia de la Universitat de Barcelona (2023). ■

■ Referències bibliogràfiques

- Anderson, Benedict (2005): *Comunitats imaginades*, Catarroja: Afers.
- Ben-Amos, Avner (2000): *Funerals, Politics, and Memory in Modern France, 1789–1996*, Oxford: Oxford University Press.
- Bénichou, Paul (1981): *La coronación del escritor. Ensayo sobre el advenimiento de un poder espiritual laico en Francia*, México: Fondo de Cultura Económica.
- Bonnet, Jean-Claude (1998): *Naissance du Panthéon. Essai sur le culte des grands hommes*, París: Fayard.
- Bowers, Eveline G. (2012): *Public Pantheons in Revolutionary Europe. Comparing Cultures of Remembrance, c. 1790–1840*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

- Dobson, Michael (1992): *The Making of the National Poet. Shakespeare, Adaptation and Authorship, 1660–1769*, Oxford: Clarendon Press.
- Domingo, Josep M. (ed.) (2011): *Barcelona i els Jocs Florals, 1859: modernització i romanticisme*, Barcelona: Institut de Cultura / Ajuntament de Barcelona.
- Dović, Marijan / Helgason, Jon (2017): *National Poets, Cultural Saints. Canonization and Commemorative Cults of Writers in Europe*, Leiden: Brill.
- Fureix, Emmanuel (2009): *La France des larmes. Deuils politiques à l'âge romantique (1814–1840)*, Seyssel: Champ Vallon.
- Gassol, Olivia (2005): «Magí Morera i Galícia, o la gran estratègia cultural», *Llengua & Literatura* 16, 77–88.
- Géal, Pierre / Rújula, Pedro (eds.) (2023): *Los funerales políticos en la España contemporánea. Cultura del duelo y usos públicos de la muerte*, Zaragoza: Pressas de la Universidad de Zaragoza.
- Guillén, Esperanza (2007): *Retratos del genio. El culto a la personalidad artística en el siglo XIX*, Madrid: Cátedra.
- Halbwachs, Maurice (1997): *La mémoire collective*, París: Albin Michel.
- Laqueur, Thomas W. (2015): *The Work of the Dead. A Cultural History of Mortal Remains*, Princeton: Princeton University Press.
- Leerssen, Joep / Rigney, Ann (2014): *Commemorating Writers in Nineteenth-Century Europe. Nation-Building and Centenary Fever*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Liti, Antoine (2014): *Figures publiques. L'invention de la célébrité 1750–1850*, París: Fayard.
- McClintock, Anne (1995): *Imperial Leather: Race, Gender and Sexuality in the Colonial Contest*, London / New York: Routledge.
- Michonneau, Stéphane (2002): *Barcelona: memòria i identitat. Monuments, commemoracions i mites*, Vic: Eumo.
- Nora, Pierre (1997): *Les lieux de mémoire*, 3 vols., París: Gallimard.
- Ozouf, Mona (1997): «Le Panthéon. L'École normale des morts», in Nora (dir.), vol. 1, 155–178.
- Phelan, Peggy (1993): *Unmarked: The Politics of Performance*, London: Routledge.
- Prendergast, Thomas A. (2015): *Poetical Dust. Poets' Corner and the Making of Britain*, Philadelphia: University of Pennsylvania.

- Presas, Adrian (2015): «La interpretación franquista de Joan Maragall», *Cercles* 18, 143–161.
- Riba, Carles (1924): *Pròleg, M. Morera i Galícia*, Barcelona: Omega (Els poemes d'ara).
- Schneider, Rebecca (2011): *Performing Remains: Art and War in Times of Theatrical Reenactment*, London: Routledge.
- Shakespeare, William (1918): *Coriolà*, trad. Magí Morera i Galícia, Barcelona: Editorial Catalana (Biblioteca Literària).
- Subirana, Jaume (2018): *Construir con palabras. Escritores, literatura e identidad en Cataluña, 1859–2019*, Madrid: Cátedra.
- Sunyer, Magí / Subirana, Jaume (2019): «Jacint Verdaguer, a Catalan Cultural Saint», in: Dović, Marijan / Helgason, Jón Karl (eds.): *Great Immortality. Studies on European Cultural Sainthood*, Leiden: Brill, 171–187.
- Thiesse, Anne-Marie (2019): *La fabrique de l'écrivain national*, Paris: Gallimard.
- Villegas, Juan (2005): *Historia multicultural del teatro y las teatralidades en América Latina*, Buenos Aires: Galerna.
- Waller, Philip (2009): «The Commemoration Movement», in: id.: *Writers, Readers & Reputations. Literary Life in Britain 1870–1918*, Oxford: Oxford University Press.

- Helena Buffery, University College Cork / Coláiste na hOllscoile Corcaigh, Department of Spanish, Portuguese and Latin American Studies, O'Rahilly Building 1.53, Cork T12 K8AF (IE), <h.buffery@ucc.ie>, ORCID: 0000-0002-0949-8728.
- David Cao-Costoya, Universitat de Barcelona, Departament d'Història i Arqueologia, c/ de Montalegre, 6, 08001 Barcelona (ES), <dcao@ub.edu>, ORCID: 0000-0002-4208-2724.